Այն որ դուշնացաւ, թարանդիդանը միաը կընկնի։

Այլ խարաքուր, թուրքի մարաքուր։

Այլ խելքը յետի վերայ կզայ։

Այլ մի «Ջհանդամ»ը թուրքի մի օրուայ ապրուստ ա։

Այլ տեանեմ՝ բարով տամ, թուրքի տեանեմ՝ քարով տամ։

Այլ փողն որ չատանայ, տան պատերը ծուռը կարեւան։

Աչքին տէրն ա գօրաւոր։

Աստած ծիրան ու բայ բերան։

Աստ ու բարակ մի պին, վայ դդ բարակ մանողին։

Ախարա գնդին էլ քաղխուպա չի ուզել։

Ախրաքուր ու մարաքուր, չան ու պիլի կերակուր։

Ախրանիք թէ չենք արել, մակար գնայել անք։

Ախրանիդ տունը չորածեւենք ա, վեհանդ տունը ձէն չկայ։

Ածց ու պանիր, քիչ գիր, չատ ծամիր։

Ածլի խաստ գմանն ա բռնում, բանի բարակ գմանն։

Ածն Ամազայ, ջուրը Բաղդատայ։

Ածը թաչտիդդ վեր առ՝, ընկերն՝ գնդիդդ։

Ածը խայթիլն տուր, մին էլ իւել տուր։

Ածը վեր դրած՝ բանն անիծած։

Ածն էլ յուր կուռը կուզի։

Ածը ձուում, մանուկը արբոցում կճանանչուի։

Ածն որ խաւ ա, մին խմումա, մին փառք տալման։

Ածն որ չազանայ, ձու ածելը կվերջանայ։

Ածն տանը մնայ, կուտ ուտի։

Ածիծ—խաւիծ խաւլաւորիծ, պապն ուտի ընկնի ոտից։

Անելքը մեծ ու փառիկի չի։

Անելքն որ բաժանում ին, դու որտե՞ղ իր։

Անելքը գարուր (հարկաւոր) բան ա։

Անեղդուդը օձի պոչից էլ կբռնի։

Անեղճ կառուն դմակը սաղ կառնի։

Անէոսը ձու դնի՝ հաւատա, ձագ խանի՝ հաւատա։

Անէրը փողի մէջ արախայ չի պահել, մէրը խոզի մէջ կպահի։

Անէրը դուս ա գոլման պատոդինը, խէրն էլ դուս ա գոլման խառջոդինը։

Անէրուր ապռաւին մին դանա քար։

Անէրուր կուժ չինի, մինն ունկ չունի։

Անէրուր ճանը մի փոպի ա, ամմա չբիլըկայնելը մարդի գաղում ա։

Անիպանը լէս գաղ ան, ամմա ուսումը էլ լէվա։

Անիպանը Ջանի քանդիչ ան ու հոգու պահճ։

Անինամ ու անդինամ։

Անին թարեզը դէլը տարաւ։

Անին չորը նորին պախում ա։

Անինը քիչ քիչ, թագէն փիչ փիչ։

Անինդ մատներիս ո՞ր մինը կտեամ, որ արուն դուս չգայ։

Անմարտդին դէլը կտանի։

Անձոր ուտողը պիտի բժժիժ տայ։

Անկոյ մի մաղ պռկելն էլ Հանիմաթ ա։

Անոնարհեցո, ապրեցո։

Անոն յուր ուիլին կգալի։

Անոր փորողը խորի մէջ ա։

Անրհուրդ մարդկան կամք Աստուծոյ։

Անրովածի խոտ ա գոլ, ամմա էշ ան դաղում։

Անրումը մի թգել, մի օր ջուրը քեզ պէտք կգոյ։

Անշ լիպուն օձին ընկոյ կխանի։

Անջին կասէն «չնախաւոր», բիչարին կասէն «ուՀատից ա»։

Անսք կայ, օր կյիշուի, խոսք կայ՝ տարի։

Անսքը խոսք ա քերում։

Անսք ու գրուցը յերեսն ի վեր, խաց ու պանիրը՝ խորն ի վեր։

Անսքը մեծին, ջուրը փառիկին։

Անտոնակին խտոնակ։

Անր գոռն էլ գնայ, մին երկու քար վեր կառնի։

Անրդ քոակին գրա։

Անրէ խարաքուր, մորէ մարաքուր։

(Շարունակելի) Տ. ԱՒԳԱՐԵԱՆ

ՏԱՏԵԱՆ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

(Շարունակութիւն)

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԶՈՒԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐԸ

Քիչերուն ծանօթ եղած է եւ այն ոչ կատարեալ ծանօթութեամբ Յովհաննէս Պէյ Տատեանի ազգասիրական ոգին եւ այդ չնաչխարհիկ ոգին թելադրութեամբը անոր Ազգին բաշխած անթիւ բարիքներն ու բարերարութիւնները։ Մենք պիտի թուենք այդ բարիքները միառմիտ, որքան կրցանք հաւաքել ու երեւան բերել։ Ասկէ ինքնին պիտի հասկնայ ամէն ընթերցող թէ իսկապէս Ազգային անգուգական բարերար մ'եղած է Յովհաննէս Պէյ Տատեան՝ դրեթէ իրեն հաւասար մը չունենալով այս մարդին մէջ։ Յովհաննէս Պէյի բարերարական գործերը դիմաւորարար երեք դիմաւոր ուղղութեամբ կամ մարդերու մէջ եղած են. Ա. Եկեղեցաշինութեան մէջ, Բ. Կրթական գործի մէջ եւ Գ. Հայ Մշակոյթի գետնի վրայ։ Տակաւ համար սակայն ամբողջական պատկերը Յովհաննէս Պէյ Ազգային Բարերարին՝ մենք նպատակայարմար կը համարինք ժամանակագրական իրողութիւններու թուումը։

1. Յովհաննէս Պէյի առաջին ազգային հրապարակային բարեգործութիւնը կրնանք նկատել հետեւեալը, զոր յիշատակած է Պետրոս Կարապետեան՝ անչուշտ հին արխիւներէ օգտուելով, զորոնք չէ յիշած դժբախտաբար։

Զէյթին Պուռնուի հին երկաթի գործարանին եւ վառօդարանի մէջ աշխատող հայ գործաւորները, մեծ մասամբ բնակիչ Մարթիէօյի (Պազրքէօյ), դիմում կ'ընեն Յովհաննէս Տատեանի որ եկեղեցիի մը պէտք ունին իրենց կրօնական պարտականութիւնները կատարելու համար։ Յովհաննէս Տատեան սիրով ընդառաջ կ'ելլէ այդ խնդրանքին եւ դիմելով Սուլթան Մահմուտ Բ.ի՝ թոյլտուութիւն կը ստանայ եկեղեցիի մը շինութեան Մարթիէօյի մէջ։ Տեղւոյն Ցոյները լսելով Յովհաննէս Տատեանի ձեռնարկի մասին՝ սիրայօժար կերպով անոր տրամադրութեան տակ կը դնեն իրենց մէկ վաճքը՝ իրրեւ շինութեան հող։ Ասիկա տեղի կ'ունենայ 1831ին։ Յովհաննէս Տատեան չնորհակալութեամբ կ'ընդունի Ցոյներու այդ ազնիւ շարժուձեւը եւ իր ջանքերով այդ յոյն վանքը կը վերածուի Հայ եկեղեցի մը, որ կը կոչուի Ս. Սարգիս։ Շինութիւնը տեղի ունեցած կ'երեւայ 1832ին։ — Յովհաննէս Տատեան ղրկած Ցոյներու այդ բացառիկ ազնուութենէն՝ կը խորհի փոխարինութեան մը վրայ։ Ճիշդ նոյն միջոցին Ցոյները իրենք ալ եկեղեցիի մը չինութեան պէտքը կը զգան ուրիշ վայրի մը մէջ։ Յովհաննէս Տատեան ոչ միայն անոնց կառուցանելի եկեղեցիին գետինը կը նուիրէ՝ այլ եւ չինութեան ծախիին մեծ մասն ալ իր վրայ կ'առնէ։ Ցոյները՝ իրենց երախտապիտութեան՝ այդ իրենց եկեղեցիին ճակատը կը զարդարեն Յովհաննէս Տատեանի անունը (Պետրոս Կարապետեան, 90ամեայ Ցոբելենական Ճիշատակարան Պազըքէօյի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ եւ Տատեան Վարժարանի. կ. Պ. 1934, էջ 27—29)։

1833ին Յովհաննէս Ամիրայ 500 ոչխար ունէր։ Կը վարձէ ազարակ մը Այեօղկի (Ազատը) իմէջ. ի'ունենայ արտեր. կը ցանէ զանազան արմտիք։ «Եկեղեցիի նշխարքի համար յատուկ արտ մը որոշեց, մաքուր ցորեն ցանեց... յատուկ կալ ընել տուաւ, մաքրեց ու այնպէս ցորենը ընծայեց եկեղեցւոյ...» (*Օրագրութիւն*, էջ 54—55)։

2. 1844 Ապրիլ 7ին Յովհաննէս Պէյ *Մաքրիդիւզի* մէջ կը կառուցանէ իր ծախքով սիրուն եկեղեցի մը յանուն Ծնունդ Ս. Աստուածածնայ, որ կ'ունենայ սա արձանագրութիւնը.

«Կառուցաւ յանուն Ծնունդ Ս. Աստուածածնայ եկեղեցիս արդեամբ Տատեան Ազգուազարմ Յովհաննէս Պէյի յամի Տեառն 1844 Ապրիլ 7» (*Ընդարձակ Օրացոյց*, 1900, էջ 174։

Կրթասէր Բարերարը ամբողջացնելով իր ազգային բարեգործութիւնը՝ 1844ին եկեղեցւոյ չրջապատին մէջ կը բարձրացնէ փայտաչէն դպրոց մ'ալ, զոր կը կոչէ իր նախահայրերու անունով «Արծրունեան դպրոց»։ Թէ՛ եկեղեցիին եւ թէ դպրոցին տեւականութիւնը ապահովելու համար Յովհաննէս Պէյ նիւթական գոհողութիւններ կ'ընէ եւ իր յաճախակի այցելութիւններով կը քաջալերէ քահանան ու վարժապետը։ Իրրեւ մշանջենաւոր

© National Library of Armenia

եկամուտ՝ կը կտակէ երկու տուն եւ մէկ խանութ։ *Մինչեւ իր մահը* (1869) *կը յանճանձէ ու կը դուրգուրայ իր այդ իւրակերտ հաստատութիւններուն վրայ։ Իր մահէն վերջ՝ որդին* Առաքել Պէյ *կը շարունակէ հոգալ ու հսկել եկեղեցւոյն ու դպրոցին վրայ՝ ընդով նաեւ կրթական կտակ մը։ Առաքել Պէյի մահէն վերջ՝ իր եղբայրը՝* Յարութիւն Փաշա Տատեան *առանձնած է վերին հսկողութիւնը՝ մատակարարութիւնը յանձնելով իր քոորդւոյն՝* Էլիաս Պէյ Զայեանի։

1887*ին* Առաքել Պէյ Տատեանի կրթական կտակով *եկեղեցւոյ յարակից գեռներին վրայ* Բարաշէն վարժարան *մը կը կառուցուի օժանդակութեամբ Մաքրիգիւղի ժողովուրդին եւ վարժարանը կը յորջորջուի «*Տատեան Երկսեռ Վարժարան»։ *Առնելով* կարապետեանի *յիշեալ երկէն (էջ* 28) *կը ներկայացնենք Մաքրիգիւղի (ներկայիս՝* Պագըրգիւղ) Ծնունդ Ս· Աստուածածինի եկեղեցին *եւ* Տատեան Վարժարանը։

Հիմնադիր–Բարերար Յովհաննէս Պէյ Տատեանի *այս երկու կոթողները — եկեղեցի եւ վարժարան — կանգուն են ներկայիս ալ պատմելու համար սերունդէ սերունդ Հայ Մեծազործ Ազգային Բարերարին՝* Յովհաննէս Պէյ Տատեանի անմոռաց *յիշատակը։*

Այս տարի — 1963 փետրուար — Մաքրիգիւղ — Պագըրգիւղի Տատեան վարժարանը Միջնակարգ վարժարան *մըն է, ունի* 449 *երկսեռ աշակերտ, Տնօրէնն է* Տօքթ· Գաբրիէլ Պասմաճեան, *իր օգնականը եւ երկար ժամանակեայ Տնօրէնուհի Նախակրթարանին՝* Օր· Ելիզ Մանաս, *բոլոր ուսուցիչներու թիւն է՝* 25· *չէնքը անբաւարար է ներկայ աշակերտութեան եւ դասարաններու բազմացման պատճառաւ (Տե՛ս մանրամասն՝* Նոր Դար, Կ· Պ· 1963 *թ·* 15 *փետր·* 4)։

3· *Վերը տեսանք թէ* Ազատլըի (Այեօրկի) *վառօդարանը ո՛րքան հին է, ուր* Տատ Առաֆելի *ժամանակէն սկսած չատ մը հայեր երբեմն ճնշայուն աշխատանք դատ ըլլալով՝ հեռհեռէ եկած հաստատուած էին ընտանիքով ու ճամ բազմացած։* Յովհաննէս Պէյ Տատեան, *ի յիշատակ իր հօր* Տատ Առաֆել Ամիրայի՝ *Ազատլըի աշխատաւոր հայ ժողովուրդին համար* 1835 *Յուլիս* 28*ին* Ս· Աստուածածինի *անունով դեղեցիկ եկեղեցի մը կը կառուցանէ, որ երկար տարիներ կանգուն կը մնայ չնորհիւ բարերարին խնամոտ հոգածութեան։ 1913ին կը գրէ* Թորգոմեան· «*Այս եկեղեցին սեպհական ըլլալով* Տատեան Յովհաննէս Պէյի Գերդաստանին՝ *կը մատակարարուի անոր թոռան* Տրդատ Պէյ Տատեանի *մասնաւոր հոգածութեամբն ու ծախքով։ Ազատլըի եկեղեցին ունի նաեւ իր քով դպրոց մը* Տատեան *անուն, ուր կը յաճախեն պիւղին մէջ գտնուած հայ բնակիչներու տղաքը*» (Տօքթ· Վահրամ Յ· Թորգոմեան, *Երեմիա Զէլէպի Քէօմիւրճեան Սահմանադրիչ Պատմութիւն*, Ա· *Վիեննա* 1913, *էջ* 409)։

Աւելցնենք նաեւ որ Ազատլըի (Այեօրկի) Յոյներուն *համար ալ եկեղեցի մը չինած է Յովհաննէս Պէյ Տատեան, «ուր ցայսօր Հիմնադրին անուան տարեդարձին յատուկ պատարագ ու հոգեհանգիստ կը մատուցուի, որուն ի պաշտօնէ կը գտնուի տեղւոյն մեր եկեղեցիին ատենադպիր քահանան»,* կը գրէ Պետրոս Կարապետեան (*Անդ, էջ* 27)։

4· Զմիւռնիոյ *մէջ հիմնուած ամենահին Մշակութային Ընկերութիւնն է «*Սիւնեաց Ընկերութիւն*»ը (հիմնուած* 1841*ին), որուն նպատակն էր* հայ կրթական գործին նպաստել *սկսելով տեղւոյն* Ս· Մեսրոպեան *վարժարանէն, ապահովելով լաւ ուսուցիչներ, հոգալով աչխարհագրական քարտէսներ, նուիրելով ֆիզիքական գործիքներ, եւ այլն։ Ընկերութեան տարեկան բաժանորդագինն էր* 50 *դուրուչ։*

Արդ, Պոլսոյ Տատեան Տունը 15 *բաժանորդագին վճարելով՝ կ'անդամակցի Ընկերութեան՝ քաջալերելու համար զայն։ Իսկ* Յովհաննէս Տատեան 15,000 *դուրուչի գործիքներ կը նուիրէ Ընկերութեան՝ անոր կըրթական ծրագրին օժանդակելու համար։ Այս առթիւ կը տողէ օրուան հայ թերթը·*

«*Յօժարամիտ սրտիւ կ'արտորանք ծանուցանել ուսումնասէր հասարակութեանը թէ* Արճուճի Վառօդապետ Մեծապատիւ Տատեանց Յովհաննէս Աղան *տասնեւհինգ հազար դուրուչի չափ արժողութեամբ գանազան մաթեմաթիկական ազնիւ գործիքներ աւանդեց ի նուէր* Սիւնեաց Ընկերութեանը... *Ցիչեալ բարերար Ազգային ապագիրական երախտիքը ու մարդասիրութիւնները չունին կարօտութիւն մեր տակաւ գովութեանը, որովհետեւ ամէնուն ալ յայտնի է· ուստի կը մնայ միայն մեզի աղաչել հրապարակաւ նորին բարեկամ Ազնուութիւնը որ հաճի ընդունիլ մեր սրտի խորին երախտագիտութիւնը, որնոր կը պարտաւորինք մատուցանել անոր Իզմիրու բոլոր Հայոց ազգին կողմանէ*» (Արշալոյս Արարատեան, *Զմիւռնիա* 1842 *թ·* 93· *տե՛ս նաեւ* 1841 *թ·* 38 *եւ* 59)։

5· 1841*ին ձեռնարկուած* խաղախորդադրանի գործարանին *յաջող ելքը տեսանք վերը, որուն մէջ* Յովհաննէս Պէյի *ղետեղած գործիքներով ու մեքենաներով գործարանը կը բանեցուի* 1842*ին եւ գոհացուցիչ արդիւնք ձեռք կը բերուի։* 1842 *Յուլիս* 24*ին* Սուլթան Ապտիւլ Մէճիտ Կայսրը *անձամբ կ'երթայ քննել նորաչէն գործարանը, որմէ չատ գոհ կը մնայ։ Յովհաննէս Պէյ տեսնելով Սուլթանին գոհունակութիւնը իր աշխատանքէն՝ Ալի Նէճիպ Փաչայի միջնորդութեամբ* Մեծ Եպարքոս Բիզա Փաշայի *կը դիմէ՝ խնդրելով որ* Ս· Փրկչի Հիւանդանոցին օրական 15 օխա միսի պետական պարէն մը կապուի։ *Բիզա Փաշա այս խնդրանքը կը ներկայացնէ Սուլթան Մէճիտին, որ կը հաւանի եւ կը հրամայէ որ* նոյն օրէն սկսած այդ պարէնը չատկացուի Ազգ· Հիւանդանոցին։ «*Կայսերական այս չնորհը մեծ ուրախութիւն պատճառեց ազգին*», *կը գրէ* Հրանտ Ասատուր (*Ընդարձակ Օրացոյց*, 1900, *էջ* 146–7· *Նոյն՝* 1901, *էջ* 216)։

6· 1844 *Նոյեմբերին կարմուած ազգային ժողով մը Նախագահութեամբ* Մատթէոս Զուխաճեան Պատրիարքի (1844–1848) *եւ բոլոր Ազգապետ Ամիրաներու կը խորհի «զգուչաւոր պաչտպանութեամբ բարեկարգ պայծառութեան մէջ ծագկեցնել* Ս· Փրկիչ Ազգ· Հիւանդանոցը» *եւ բոլորին խնդրանքով այդ պաչտպանութիւնը կը յանձնեն «*Ազնուազարմ եւ Ողորմածասիրտ Տատեանց Յովհաննէս եւ Ոզոս Ամիրայից, *որպէս զի աղքատաց վրայ ունեցած առատ բարեգթութիւններն արեգակի պէս պայծառափայլի*» (Արշ· Արարատեան, 1844 *թ·* 220)։

Յովհաննէս եւ Ոզոս Տատեաններ սիրայօժար յանձն կ'առնեն, այդ օրէն սկսած, վերատեսչութիւնը Ազգ· Հիւանդանոցին (*Տե՛ս անդ մանրամասնօրէն*)։

7· *Յովհաննէս Պէյ Եւրոպա ըրած երկրորդ ճամբորդութենէն վերջ, որուն մէջ ինչպէս պատիւ ունեցած էր ներկայանալու* Ֆրանսայի *թագաւոր* Լուի Ֆիլիփի, 1844*ին սկիզբները կ· Պոլիս վերադարձած էր։ Այդ մէջոցին իզմիրի չուխայի գործարանն է մասնաւոր ուչադրութեան առարկան։ Յովհաննէս Պէյ հարկ եղած մեքենաները բերած էր Եւրոպայէն։ Շէնքը՝ որուն ճարտարապետն էր Կարապետ Ամիրայ Պալեան՝ աւարտելով՝ Յովհաննէս Պէյ իսկոյն փութացած էր մեքենաները գետեղել տալ հոն եւ չուխայի արտադրութիւնն սկսած էր։ Սուլթան Մէճիտ* 1845 *Ապրիլ* 8*ին այցելելով Իզմիրի գործարանը՝ չատ գոհ մնացած էր տեսած արդիւնքէն եւ իր բարձր գոհունակութիւնը անձամբ յայտնած էր* Յովհաննէս Պէյին։ *Նոյն իրիկունը Իզմիրի մէջ* Յովհաննէս Պէյ, Կարապետ Ամիրայ Պալեան եւ Ոզոս Պէյ Տատեան *Մեծ Եպարքոս Բիզա Փաչային մէջոցաւ դիմում կ'ընեն Սուլթան Մէճիտին խնդրելով որ* պետական հացի պարէն մը յատկացնէ Ազգ· Հիւանդանոցին։ *Հետեւեալ օրը, Ապրիլ* 9*ին Սուլթան Մէճիտ կայսրը կը բարեհաճի հրամայել որ* օրական 37½ օխա հացի պետական պարէն յատկացուի Ազգ· Հիւանդանոցին։ *Ազգին կողմէ Աատուածատուր Պատրիարք չնորհակալութիւն կը մատուցանէ բարեացապարտ խնդակալին (*Ընդ· Օրացոյց· 1900, *էջ* 147)։

Պէրպէրեան *կը գրէ* 1845 *Ապրիլ* 14*ին·*

«*Սուլթան Մէճիտ դնաց ի Նիկոմիդիա յայցելութիւն գործարանացն չուխայի եւ մնաւաքի եւ հաւանեալ յոյժ, կոչեաց զվերատեսուչ Նորին* Յովհաննէս Տատեան *եւ ասէ ցնա· Խնդրեա՛ յինէն եւ տաց ինձ։ Եւ նա խնդրեաց գնացագին Հիւանդանոցին Հայոց եւ հրամանաւ արքայի կապեցաւ Հացագին յաւուրն 100 դահեկան ի դանձէ արքայի*» (*Աւետիս Պէրպէրեան, Պատմութիւն Հայոց, էջ* 526–7)։

8· 1845 *Յուլիս* 14*ին կը գրէ Իզմիրի հայաթերթը·* «*Վսեմաշուք Վառօդապետ եւ արճունի գործարանաց հոգաբարձու Պերճապատիւ* Յօհաննէս Ամիրայն Տատեան՝ *իր ազգասիրական խնամքը ամէն տեղ կը ցուցընէ, մանաւանդ ուսման վրայօք։* Ատաբազար գիւղաքաղաքին *կցուրդ* Սապանճա, Ֆիրիզլի, Դամլըխ *եւ* Նոր գեղ *բսուած հայարնակ գիւղերը զպրաստուններ (զպրոց) չըլլալով կամ անխնամ մնացած ըլլալով՝* յիշեալ պերճապատիւ Ամիրայն հրաման կ'ընէ որ դպրատուն չեղած տեղը (Նոր գեղ) մէկ դպրատուն մը շինուի եւ թէ հոն թէ միւս գիւղերը տղայոց գոնէ պարզ կարդալ գրել սորվեցուելու բաւականութիւն ունե-

© National Library of Armenia

ցող վարժապետ դրվի: Շինուբեան ծախքը եւ նոր գեղի եւ Դաւլըլխի եւ Սապանճայի վարժապետներուն վարձքը եւ Ֆէրիզլիի դպրատանն ալ տարվէ տարի բաւական ստակ տալ խոստանալով, *ասոնց վրայ ալ վերակացու դրաւ Առաքազարու Հոգաբարձուներէն յարգի Յակոբ ազգն Բարսեղեան եւ մահտեսի Սարգիս ազգն Գալիկեան»* (Արշ· Արարատեան, 1845 *թ*· 237)։

Նոյն խնամքը ունեցած է Յովհաննէս Պէյ նաեւ Նիկոմիդիայի (Իզմիտ) եւ Պարտիզակի դպրոցներու համար։ Իսկ Արմաշի մասին կը յիշատակէ Հայաստան (Կ· Պ· 1848 թ· 109), գրելով թէ Յովհաննէս Ամիրայ Արմաշ գիւղի մէջ դպրոց մը հաստատած է, «որ հոն յատուկ իւր ծախիւքը վարժապետ ալ դրած է վանցի տիրացու Յօհաննէս Աւագ Սարկաւագը»։

9· *Պոլսոյ* Նաւլը Գափու *թաղին մէջ կայ* Խորէնեան—Վաւվառեան *երկսեռ վարժարանը*։ 1847ին Յովհաննէս Պէյ Տատեան *հիմնած է կ'ըսուի այդ վարժարանը* (Ընդարձակ Օրացոյց, Կ· Պ· 1901, էջ 232։ — Տօքթ· Վ· Յ· Թորգոմեան, *Երեմիա Չէլէպիի Քէօմիւրճեան Սամսպօլոյ Պատմութիւն*, Բ·, էջ 764)։

Կը ճշդենք·— Ո՛չ թէ 1847*ին, այլ* 1846ին հիմնած է Յովհաննէս Պէյ Տատեան *Նաւլը Գափուի մէջ* երկու զատ զատ վարժարան, մանչերու եւ աղջիկներու *եւ «Խորէնեան» ու «Վաւվառեան» յորջորջումները* սկզբնական չեն։ *Ահա՛ ժամանակակից վկայութիւնը այս մասին*։ Արշ· Արարատեան *կը գրէ* 1847 Յունուար 24ին· «*Մայրաքաղաքիս* Նարլու Քարու *բաւած թաղը բազմաթիւ հայազգի բնակիչներ կան··· ասոնց գաւակները բոլորովին անխնամ եւ անօգնական մնալով, գրեթէ բոլոր օրը փողոցները կ'անցունեն։ Այս ցաւալի խեղճութիւնը Արխունի վարդապետ վսեմափայլ Տատեան Յօհաննէս Ամիրայի ականջը հասնելով··· իւր սովորական չնաշխարհիկ Հայրենասիրութեամբը անմիջապէս բարեհաճեցաւ իւր յատուկ արդեամբը երկու ընդարձակ դպրատուն հաստատելու այն թաղին մէջ, որոնցմէ մէկը տղոց եւ միւսը աղջկանց համար··· Այս երկու բարեկարգ դպրատանց համար, որ քանի մը ամիսէ ի վեր հաստատուած են, *դատ խոհեմ վարժապետներ եւ վարժուհիներ··· ահմանած են Մեծաշուք Տատեան Յօհաննէս Ամիրային առատաձեռն ծախիւքը։ Ասոնցմէ ի դատ* 150 *աղոց եւ* 150 *աղջկանց համար* կատարեալ եւ վայելուչ հագուստ շինել տուաւ ամէն պարագայիւքը···» (Արշալոյս Արարատեան, *Զմիւռնիա* 1847 *թ*· 277)։

Ըստ Թորգոմեանի (*Տօքթ*· *Վ*· *Յ*· *Թորգոմեան, Երեմիա Չէլէպիի, անդ՝ Ա*· *էջ* 203) 1849էն *ի վեր կոչուած է երկսեռ այս վարժարանը* «Խորէնեան — Վաւվառեան»։ *Ինչո՞ւ։ — Չի՛ հաղորդեր Թորգոմեան։ Չենք դատ հին ճշդրիտ լուսաբանութիւն մը։*

10· 1847ին *դէպի Եւրոպա ըրած իր ճամբորդութեան առթիւ՝* Յովհաննէս Պէյ Տատեան *եկած է Աւստրիոյ մայրաքաղաքը՝* Վիեննա *եւ այցելած Մխիթարեան Միաբանութեանս Մայր — Վանիքը երկու անգամ։ Նախ* 1847 Ապրիլին վերջերը *եւ երկրորդ՝* 1847 Նոյեմբերին։

Յովհաննէս Պէյի Վիեննա Մայր-վանքը այցելելէ վերջ՝ 1847 *Մայիս* 12 *թուական կրող նամակ մը* Վիեննայէն *կը ղրկէ* Պոլսոյ *մեր Հայրերուն*· «Յոյժ ուրախ եղաք ընդգալ Տատեան Յովհաննէս Աղային ի Վանս եւ ընդ արարս եւ ընդ բանս նորա··· Ըստ հրամանի նորա առաքեցի 14 օրինակս (*Եւրոպա Թերթի*) ի Թաշճի խանն··· որդի նորա Ներսէս Աղա ապահէն յառաջագոյն առեալ էր զմի օրինակ» (*Տիւ*· *Վիեննայ Մխիթ*· *Մատեն*· 1847 *Մայիս* 12)։

Յովհաննէս Պէյ Տատեանի այս այցելութեան նպատակն *եղած է նախ՝* Ինքը Մեկնաս հանդիսաւորապէս՝ *ուղած է մեր քով հրատարակել տալ* արտաքին ու ազգային Պատմութեան գիրք մը՝ աշխարհիս սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը։ *Այս մասին կը գրէ ժամանակակից Վիեննայի Մխիթ*· *Միաբանութեանս Թերթը՝* «Եւրոպա» *Շաբաթաթերթը* 1847 *Դեկտ*· 23*ին*։

(Շարունակելի) Հ· Ե· ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՄԵԾԱԿՈՒԹԱՑԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

(Շարունակութիւն)

7· ԱԶԳԱՅԱՆՆԱՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1897)

Պոլսոյ Փունջ (1897 *թ*· 2583, *Դեկտ*· 20) *կը գրէ*· «*Սամսոնի մէջ յորդորանօք Գեր*· *Տէղապահին* Աղեքսանդրիոյ Ընկերութիւն *մը հաստատուեր է՝ կարօտ ազգայնոց համար բժիշկ, դեղ եւ այլ պիտոյք հայթայթելու նպատակաւ*»։ *Մանրամասնութիւն կը պակսի*։

8· ԴՊՐԱՑ ԴԱՍ (1902)

Կազմուած է 1902 *Յունուար* 9*ին*։ *Կազմողն է Սամսոնի Առաջնորդ* Յակոբ Աշոտ Սրբազան։ *Թղթակից մը* 1902 *Փետր*· 17*ին կը գրէ Սամսոնէն*· «*Սրբազան Առաջնորդը, հոս եկած օրէն ի վեր եկեղեցական երկեցողութեանց նախանձախնդիր ըլլալը ցոյց տուաւ··· Ծննդեան երեք օր ետքը պաշտօնապէս Առաջնորդարան կանչելով ամբողջ երկեցիկ խումբը*, կազմակերպեց Դպրաց Դաս *մը տասերկու անդամներէ։ Նորին Սրբազնութիւնը կարգաց նաեւ կեդր*· *կրօնական ժողովի Դպրաց Դասու կանոնագիրը··· ուր նաեւ առաջին դրամագլուխը կազմուեցաւ, Սրբազան Հօր հետ մխաուեղ տասնական ղրուշ նուիրատուվով անտուկին։ Դպրապետ Նշան Էֆ· Զատըճեան··· չաթթուան երկու պիչերները կը դասախօսէ··· դպիրները 10 օսմ· ոսկի նուիրեցին եկեղեցիին չինութեան յանուն Դպրաց Դասին*» (Արեւելք, Կ· Պ· 1902 *թ*· 4881)։

1913ին Ընկերութիւնը վերակազմուած՝ *կը շարունակէր իր գործը*· Օ· Պալըգճեան «*Հիմնադիր—գլեկավարը*» *կը կոչուի* (Աշխատանք, *Իզմիր* 1913 *թ*· 150)։

9· «ՏԻԿՆԱՆՑ ԵՒ ՕՐԻՈՐԴԱՑ» ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1908)

1908*ի Սահմանադրութենէ վերջ մինչեւ* 1909 *Յունիս կատարուած են քանի մը «կրթական հիմնարկութիւններ», որոնցմէ մէկն է «Տիկնանց եւ Օրիորդաց» Միութիւնը* (Նախիխս, *Սամսոն* 1909 *թ*· 18)։ *Ունեցած է, կ'ըսուի, իր Ծրագիր—Կանոնագիրը* (*Անդ*)։

10· ԿՐԹԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1912)

Կազմուած է Հայ Գրի Գիւտի մեծ Յոբելեանին առթիւ 1912ի *վերջը*։ 1913 *Յունուարին կը գրէ «Կոչը»*· «··· *Նպատակն է վճռակից գիւղօրէից կրթութեան գործին ծաւալման օժանդակել*» (Նոր Այգ, *Մարզուան* 1913, *էջ* 23)։ *Անդամավճարն է՝ մուտք* 5 *դահեկան՝ մէկ դահեկան* (*Անդ*։ — *Տե՛ս նաեւ* Բիւզանդիոն, *Կ· Պ· 1912 թ*· 4918)։

11· ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1913)

Կազմուած է 1913*ի սկիզբները* (Աշխատանք, *Իզմիր* 1913 *թ*· 150)։

12· «ՓԱՐՈՍ» (1919—20)

Հիմնած են Օրիորդները, գուցէ իրրեւ մարզական Միութիւն մը (*Տե՛ս* Ժամանակ, *Կ· Պ· 1920 թ*· 3777)։

13· «ԽԱՐԻՍԽ» (1919—20)

Ան ալ երիտասարդներէն կազմուած է եւ նախորդին հետ 1920*ին կը բանան* Լսարան—Ընթերցարան *մը* (Ժամանակ, *անդ*)։

ՕՐՏՈՒ

1· ···ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1855)

Պոլսոյ Մասիս (1855 *թ*· 175) 1855 *Յունիս* 2*ին կը գրէ*· «Օրտու *Քաղաքի··· բարեխնամ Առաջնորդ արժանապ*· Տ· Մեսրոպ Ծ· վ·*ին յորդորանօքը ուսումնասիրական Ընկերութիւն մը կազմեր՝ դպրատուն մըն ալ շինելու ձեռք զարկեր են իրենց զաւկներուն համար*»։ *Դժբախտաբար մոռցուած է Ընկերութեան անունը յիշել*։

2· ···ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1868)

1869 *Դեկտ*· 6 *Թուականը կրող Թղթակցութեան մը առթիւ կ'ըսուի թէ «Հայկուհեաց Ընկերութենէն առաջ ուրի՛չ Ընկերու-*

© National Library of Armenia